

12

महानुभाव पंथीयांचा 'विश्व मराठी दिन'

डॉ. प्रमोद गंगाधर आंबेकर

कला, विज्ञान आणि वाणिज्य महाविद्यालय,
मनमाड ता. नांदगाव जि. नाशिक

मराठी भाषेतील गद्य वाङ्मयाचा प्रारंभ महानुभाव पंथाचे मुख्य प्रवर्तक श्रीचक्रधर स्वामी यांच्या 'लीळाचरित्र' या चरित्रात्मक ग्रंथापासून झाला असे मानले जाते. श्रीचक्रधरानी शके ११४५ ते ११९६ या सुमारे ५१ वर्षांच्या काळात महाराष्ट्राबरोबरच आंध्र व कर्नाटकाच्या काही भागात परिभ्रमण केले. या परिभ्रमणात ते विविध ठिकाणी गेले. तेथील लोकांशी त्यांच्या काही काळ संबंध आला. त्या काळात त्यांनी त्या लोकांशी संवादही साधला. या संवाद प्रक्रियेला पंथाचे आद्य आचार्य श्री नागदेव यांच्या मार्गदर्शनाखाली मराठी भाषेचे आद्य गद्य ग्रंथकार म्हाईभट यांनी लीळाचरित्रात शब्दबद्ध केले आहे. त्यामुळे प्रत्यक्ष उच्चारण करण्यात आलेली आद्य मराठी बोली भाषा अभ्यासकांना उपलब्ध झाली आहे. यातील श्रीचक्रधरांच्या मुखीचे आद्य मराठी वाक्य की ज्यापासून मराठी गद्य वाङ्मयाच्या निर्मितीला आणि महानुभावांच्या आचार विषयक सूत्रांना प्रारंभ झाला. ते वाक्य महानुभाव पंथीयांच्या मते ज्या दिवशी उच्चारले गेले तो दिवस १२ मार्च १२४० आहे. त्यामुळे महानुभाव पंथीय प्रतिवर्षी १२ मार्च हा दिवस 'विश्व मराठी दिन' म्हणून साजरा करतात.

अलीकडील संशोधनानुसार मराठी भाषा ही अभिजात भाषा असल्याचे अनेक पुराव्यांच्या आधारे सिद्ध करण्याचा प्रयत्न करण्यात आला आहे. या भाषेला प्रथमतःच गाथा समसई (गाथा समशती) या ग्रंथात सुमारे दोन हजार वर्षापूर्वी सातवाहन राजाने स्थान दिलेले आहे. त्यासंदर्भात प्रा. हरी नरके म्हणतात, 'सातवाहन राजाने अनेक ठिकाणांहून गाथा जमवून त्यांचा संग्रह

केला. यामुळे लोकांचा आनंद मकाच पावला नाही, उलट विस्तार पावला. कंबुद्वी ही आश्चर्यांची परंपरा! गाथासमशतीतील भौगोलिक स्थाने, नद्या सारे महाराष्ट्र देशातील आहे. गिरणा, गोदावरी, तापी, नर्मदा, मुळा या नद्या या ग्रंथात प्रामुख्याने आहेत. बहुसंख्य उद्देश्य स्वंबकेश्वर, गोदावरी, पेठण यांचे आहेत. गाथा समशती हे महाराष्ट्राचे आद्य लोकसाहित्य आहे. त्यात काव्यगत कृत्रिमता अजिबात नाही. जीवनाची करुण, दारुण व हृदयस्पर्शी अशी सर्व अंगे सारख्याच कुशलतेने तिच्यात रेखाटलेली आहेत. ... गाथा समशती या ग्रंथातील गाथा पाहिल्या की, या गाथांमधील समाजजीवन आणि सामाजिक पर्यावरण मराठी असल्याचे, महाराष्ट्रीय असल्याचे स्पष्टपणे दिसून येते'. मराठी भाषेचे प्राचीन रूप आपल्याला या ग्रंथात पहावयास मिळते परंतु प्रा. नरके यांच्या म्हणण्याप्रमाणे गाथा समशती हे महाराष्ट्राचे आद्य लोकसाहित्य आहे.

मराठी भाषेतील पहिला शिलालेख २२२० वर्षापूर्वीचा आहे. तो ब्राह्मी लिपीतील असून तो पुणे जिल्ह्यातील जुन्नर जवळच्या नाणेघाटातील आहे. या शिलालेखात 'महारठिनो' लोकांचा स्पष्ट उल्लेख आहे. "...य महारठिनो अंगियकुलवधनस सगरगिरिवलयस पयविय पयमर्विसस वस... य महतो मह..." (अनुवाद - "...महारठी अंगिय कुलोत्पन्न गिरिसमुद्रवलयकित पृथ्वीवरील वीरश्रेष्ठ... महान अशा पुरुषात श्रेष्ठ अशा...") ज्या मराठी भाषेत हा शिलालेख लिहिला गेला आहे ती त्याआधी किमान २०० ते ३०० वर्षे अस्तित्वात असली पाहिजे.

इ.स. ७७८ मध्ये लिहिलेल्या उद्योतनसुरी याच्या 'कुयलयमाला' या ग्रंथात अठरा देशी भाषांचा उल्लेख आहे. ग्रंथ अपभ्रंश भाषेतला अठरा देशी भाषापैकी एकीचे नाव 'मरहट्ट' असे आहे. मरहट्टांच्या भाषेचे वर्णन येणेप्रमाणे -

'दहमडह सामलंगे सहिरे अहिमाण कलहमले य ।

दिणले गहिळे उल्लिविरे तत्य मरहट्टे" ॥

(अर्थ - घटमुट, काळासावळा, सहनशील,

अभिमान, कलहशील व दिणले गहिळे बोलणारा मरहट्टा...)

अशा प्रमुख उल्लेखांसह कोरीव लेखांमधूनही मराठी भाषेतील शब्द, शब्दबंध, वाक्य या स्वरूपात असलेल्या मराठीचे दर्शन अकराव्या शतकापर्यंतच्या कालखंडात पहावयास मिळते. मात्र जाणीवपूर्वक मराठी भाषेत निर्मिती करण्याचा प्रयत्न या